

HOOFDSTUK IX.

Strijdschriften over de wereldlijke heerschappij van den paus.

Tot de langzame verandering van inzichten met betrekking tot het recht van den paus inzake de wereldlijke macht, hebben in de veertiende en vijftiende eeuw ook verschillende geleerden hunne bijdrage geleverd. De conflicten tusschen Philips en Bonifacius, Lodewijk den Beier en Johannes bepaalden hunne gedachten bij den oorsprong en het wezen van den staat en de verhouding van den staat tot de kerk en omgekeerd. Een reeks van geschriften zag het licht, die beoogden eenerzijds de macht van de kerk op wereldlijk gebied te beperken en anderzijds die van den koning uit te breiden.

Vooraf Philips de schoone had in dit opzicht de beschikking over een staf van mannen, die hem tot strijd bezielde, argumenten verschafte en de pen steeds gereed hadden om de rechten van de kroon te verdedigen.

Onder dezen treden op den voorgrond Pierre Dubois en Guillaume de Nogaret.

Den normandiër Dubois, koninklijk advocaat te Coutances, later ook als zoodanig in dienst van Engeland's koning Eduard I in diens graafschap Guyenne zweefden plannen van een fransch wereldrijk voor den geest, zooals later bij Lodewijk XIV, waarbij de paus als bemiddelaar moest dienst doen, maar tevens in eene afhankelijke positie moest worden gebracht¹⁾. Op de volgende wijze meende hij dat dit plan kon worden verwezenlijkt. Door bemiddeling van den koning van Sicilië moest men van de roomsche kerk trachten te verkrijgen dat de fransche koningen senator van Rome werden en die functie dáár uitoefenden door gedelegeerden. Het „patrimonium ecclesiae” moest tevens aan de fransche koningen door den paus worden overgedragen onder voorwaarde dat eerstgenoemden aan den laatsten de gelden lieten die hij uit Rome, Toscane, Sicilië, Engeland, Arragon en de andere landen kreeg. De fransche vorsten zouden in ruil daarvoor door de bewoners dier streken als koningen worden geëerd en de inkomsten bekomen, die de paus placht te innen. Zulk eene regeling zou voor beide partijen voordeelig zijn. Allereerst voor den paus zelf. Ten eerste kon deze thans door de kwade trouw en het bedrog der bewoners niet ten volle genieten van het gebied, dat Constantijn hem schonk. En ten andere kon hij geen einde maken aan de talloze opstanden, die plaats hadden, omdat men den paus niet vreesde „daar hij immers

¹⁾ Summaria brevis et compendiosa doctrina felicis expeditionis et abbreviationis guerrarum ac litium regni Francorum. Als Dubois zelf zijn boek citeert, voegt hij aan dien titel nog deze woorden toe: „et de reformatione status universalis reipublicae christicolarum.”

niet krijgslustig is en het ook niet moet zijn". In den regel kiest men voor pausen afgeleefde grijsaards, die meestal vreemd staan tegenover den opstandigen adel en wegens den korten duur van hunne heerschappij niet in staat zijn den trots, de rebellie en de samenzweringen daarvan te onderdrukken. Bovendien moet de paus alleen aanspraak maken op den roem van „vergeven"; zich bezighouden met lezen, bidden, prediken; in naam der kerk billijke uitspraken doen; al de catholieke vorsten herinneren aan vrede en eendracht en hen handhaven, om aan God de zielen gezond en gered te kunnen teruggeven, die hem zijn toevertrouwd. Maar wanneer hij zich vertoont als bewerker, bevorderaar, en leider van zooveel oorlogen en doodslagen, geeft hij een verderfelijk voorbeeld. Hij doet dan wat hij verfoeit, wat hij laakt, wat hij bij anderen moet verhinderen. Het hangt van hem af zijne gewone bronnen van inkomsten te behouden zonder er den last van te hebben, zonder van de zorg der zielen te worden afgeleid; hij heeft het in zijne hand om zich van aardsche bezigheden te ontslaan en zoovele kwade ondernemingen te mijden. Berokkent hij zich, wanneer hij een zoo groot voordeel niet wil aannemen, niet de verwijten van hebzucht, trots, en roekelooze inbeelding?

Op even krasse wijze komt Dubois op tegen de excommunicatie, als ingrijpende in 's konings rechten. Deze laatste, die al zijne onderdanen moet beschermen, heeft het recht een procureur te stellen, die verhindert dat men door de excommunicatie leeken aan de macht van den satan onderwerpt, die weigeren voor een vreemden rechter te verschijnen of die de betaling van een geldsom uitstellen. Er zijn plaatsen, waar personen, die een hoofdgeld moeten betalen, ieder jaar worden geëxcommuniceerd, en wier daden, omdat zij in de excommunicatie verharden, „sont frappées de mort"; verscheidenen sterven zelfs in dezen staat, die hun rechtmatige vrees doet koesteren voor hunne eeuwige veroordeeling. De prelaten, die zich beijveren deze macht om te excommuniceren uit te breiden schijnen de ware vrienden van den satan te zijn, omdat zij de middelen voorbereiden en vermenigvuldigen om de zielen te verliezen. Wat zijn deze menigvuldige, gewone, dagelijksche excommunicaties anders dan een strik des satans, waardoor iederen dag, als de geestelijke rechters zitting houden, meer dan tienduizend zielen in Frankrijk afgevoerd worden van den weg des behouds en des levens naar de handen van den duivel? Indien de prelaten het behoud der zielen vurig wenschten, zoudten zij dan zoo handelen, ten nadeele van God, vader en behouder aller menschen, voor wie hij wilde dat Zijn Zoon stierf, en niet minder ten nadeele van den koning, wien zij de rechtspraak ontnemen en de voordeelen, die zij met zich brengt?

Maar het heftigst wordt de onstuimige advocaat uit Normandië, wanneer hij zich richt tot den met zijn koning in strijd gewikkelden paus Bonifacius VIII. Hoe — zoo roept hij uit — heeft hij zoo

vermetel durven zijn om over het tijdelijke te willen heerschen, terwijl hij zijne geestelijke plichten niet heeft weten te vervullen? Zijn eerste plicht was de wereld te onderwijzen evenals Jezus Christus zijne discipelen uitzond in de geheele wereld met de gave der talen, maar Bonifacius is onachtzaam geweest; hij heeft niet het honderdste deel van de wereld onderwezen. Hij had arabisch, chaldeeuwsch, grieksch, hebreeuwsch moeten leeren, omdat er christenen zijn, die al deze talen spreken en niet gelooven als de roomsche kerk, daar zij er niet in zijn onderwezen. Het is bekend dat Bonifacius geen enkele dezer talen kent. Op deze wijze geeselt en ridiculiseert hij den paus. Tevens bestrijdt hij principieel des pausen wereldlijke macht, door eraan te herinneren dat de scheiding tusschen wereldlijke en geestelijke heerschappij zoowel Oud-Testamentisch als Nieuw-Testamentisch is.

Want onder Israël bezat Aäron de geestelijke en Mozes de wereldlijke macht, en toen Jezus voor zich en voor Petrus de didrachmen betaalde, toonde hij daarmee duidelijk dat hij noch voor zich noch voor zijn plaatsbekleeder eenige wereldlijke macht opeischte. Hieruit blijkt, dat de strijd met Bonifacius, al droeg hij om de wijze, waarop deze paus was opgetreden, een bijzonder persoonlijk karakter, in de sfeer van het hof een diepere oorzaak had. Het recht van de kroon stond hierbij op het spel; de zelfstandigheid van het koningschap moest worden gehandhaafd; de pauselijke macht geheel tot het geestelijk gebied worden teruggedrongen; de staat en de kerk moesten principieel worden onderscheiden en beider gebied moest nauwkeurig van elkander worden afgescheiden. Worden hier door dezen roomsch-catholiek geen beginselen verkondigd, die het protestantisme straks tot de zijne zou maken?

Maar nog veel scherper hooren wij Willem van Nogaret over Bonifacius oordeelen; ook gaat hij verder dan Dubois, als hij de verhouding tusschen den koning en den paus beschrijft; hij wenscht het pausdom afhankelijk te maken van het huis der capetingers. Geboren te Saint-Felix, later „docteur en droit et professeur ès lois”, werd hij ten slotte „chevalier du roi de France”, en trekt hij, in dienst zijns konings, als Bonifacius het gewaagd heeft Philips in den ban te doen en het interdict op Frankrijk te leggen, naar Italië en neemt hij Bonifacius te Anagni gevangen. Wij hooren hem, in zijn land teruggekeerd, dit scherpe requisitoir tegen den toen reeds overleden paus houden: „Bonifacius is geweest een ketter, een afgodendienaar, een simonist, een heiligschennis; hij is op een verkeerde manier in de pauselijke regeering ingedrongen; hij is een verkwister geweest van de kerkelijke goederen, woekeraar, doodslager, sodomiet, een aanstoker van schisma's; hij heeft het college van kardinalen in verwarring gebracht, de stad Rome, de baronnen, de aanzienlijken geruïneerd; verdeeldheid in Italië en tusschen de christelijke vorsten doen ontstaan; hij heeft door verschillende middelen getracht het koninkrijk Frankrijk te vernietigen, den voor-

naamsten steun van de roomsche kerk ; hij heeft uit Frankrijk zoo veel geld gehaald als hij maar kon ; hij heeft de prelaten bij elkander geroepen voor den ondergang van Frankrijk, de koningen tegen Frankrijk opgezet, de universiteiten van Frankrijk geschorst, in één woord de gallicaansche kerk willen verwoesten, die een groot deel van de universeele kerk uitmaakt". Wanneer zich aldus één der meest vertrouwden des konings openlijk over een paus uitlaat, behoeft men niet te vragen, hoe in de hoogere kringen in Frankrijk over Bonifacius werd geoordeeld. Zulk een man kon voor deze roomschen onmogelijk de stedehouder van Christus zijn. En toen hij zich bovendien nog ging vermeten over Frankrijk, ten koste van diens koning, te willen heerschen, was een strijd op leven en dood onvermijdelijk.

Voor al voor een man als Nogaret, die, hoewel vurig roomsch, de kerk wenschte te exploiteeren ten bate van het koninkrijk.

Om het recht daartoe te staven, herinnert hij er aan dat Frankrijk's koningen eenerzijds, met betrekking tot de tijdelijke dingen, nooit een ander boven zich erkend hebben dan God, en anderzijds hun leven gewijd hebben aan de verdediging van de rechten en vrijheden der kerk, overeenkomstig de aloude gewoonte, dat sommige prerogatieven, die elders aan de kerk behooren, hier aan den koning toekomen, en omgekeerd enkele prerogatieven, die op tijdelijke zaken betrekking hebben en eigenlijk tot de rechten des konings behooren, hier toekomen aan de kerk. Nogaret legt er den nadruk op, dat de fransche koningen de kerken in hun rijk hebben gesticht en dat deze staan onder de bescherming van den koning, die ze voor elke dwaling heeft te behoeden. De gallicaansche kerk is eene zelfstandige, nationale kerk onder den koning. Naar mate nu, vooral ook door Nogaret's optreden, het gezag des konings in het algemeen steeg en de idee „koning" zich assimileerde met de idee „staat", naar die mate werd elk ingrijpen van den paus in tijdelijke dingen meer onduldbaar. Als Bonifacius dit dan toch doet en op de ruwste wijze blijft doen, is maar één uitweg mogelijk, namelijk hem door middel van geweld onschadelijk te maken en het pausdom afhankelijk maken van het huis Capet. Men zal het pausdom noch vernietigen noch zich aan de gehoorzaamheid aan Christus' stedehouder onttrekken, maar noch koning noch natie zullen staan onder pauselijke suzeriniteit, veeleer omgekeerd. Het ideaal van het pausdom der middel-eeuwen om de arbiter der vorsten te zijn, moet worden vernietigd. En in dien strijd, die Frankrijk tot de overwinning voerde, is Nogaret de rechterhand van Philips den schoone geweest, zoowel door zijn pen en woord als door de daad.

Wij gaan om niet te uitvoerig te worden de vele anderen, die Philips met hun woord steunden en onder wie Pierre Flotte en Guillaume de Plaisian wél het meest naar voren treden, voorbij, om stil te staan bij een paar geschriften, die uit de pen vloeiden één van een dominicaner en één van een franciscaner en waarin krachtig

de zelfstandigheid van de wereldlijke macht naast die der pauselijke heerschappij verdedigd werd.

Wij bedoelen de geschriften van den dominicaner Johannes Quidort, bekend als Johannes van Parijs en van den Franciscaner Willem van Occam, princeps nominalium. De eerste toont aan ¹⁾ dat wèl de kerk, maar niet de staat noodzakelijkerwijze één lichaam onder één opperhoofd vormt, om daarna de verhouding van kerk en staat te bespreken. Hij bestrijdt het gevoelen als zou in het priesterschap de grond en de oorsprong van het koningschap zijn gelegen en het eerste dus boven het laatste zijn te stellen. Beide danken hun bestaan onmiddellijk aan God en Deze stelde het koningschap in, voordat er van priesterschap sprake was. De wereldlijke macht staat niet zoo tot de geestelijke, dat zij daaruit voortkomt of wordt afgeleid, gelijk met de macht van den proconsul in betrekking tot die des keizers het geval is. Maar de verhouding tusschen beide is als van den huisvader tot den opperbevelhebber. Géén van deze beide komt uit de andere voort of wordt daaruit afgeleid, maar beide danken haar bestaan aan dezelfde hoogste macht. Wereldlijke en geestelijke macht spruiten beide onmiddellijk voort uit de allerhoogste, de goddelijke macht.

De paus heeft derhalve geen heerschappij over den koning van Frankrijk. Allermint geeft de schenking van Constantijn hem daartoe het recht. Want afgescheiden van de alles atdoende reden dat deze schenking ongeldig is geweest, sloot zij in elk geval Frankrijk niet in. De paus heeft zelfs geenerlei recht om zich in te laten met het bezit en het eigendomsrecht van anderen. In dit opzicht staat het koningschap zelfs boven het priesterschap. Aan dit laatste komt het zelfs slechts toe krachtens verlof en toestemming van den vorst. Er is dus geen sprake van dat de paus, als stedehouder van Christus, het hoogste beschikkingsrecht over de goederen der vorsten en grooten zou hebben en alleen het beheer in handen dezer laatsten zou zijn. Omgekeerd dankt de kerk aan den staat het recht van bezit en eigendom en het is dientengevolge rationeel dat deze laatste daaraan voorwaarden verbindt als b.v. het betalen van de belastingen. Hiermede raakt de schrijver de geldkwestie aan, die eigenlijke oorzaak van den strijd tusschen Bonifacius en Philips was.

Moeilijker was echter de beantwoording van de vraag hoe men zich gedragen moet als de paus iemand als ketter beschouwt, die ontkent dat de koning van Frankrijk of een ander aan den paus onderworpen is. Doch ook hier is de schrijver met zijn antwoord niet verlegen. Zoolang de paus hierbij optreedt zonder iemand al te zeer te kwetsen of te beleedigen, moet men hem verdragen en zijn toevlucht zoeken bij God. Maar anders wordt het, als de paus het volk opzet tegen zijn wettigen vorst. In dit geval mag de kerk optreden tegen den paus en de vorst het zwaard tegen hem opnemen. Zelfs kan de

¹⁾ In zijn werk: „Tractatus de potestate regia et papali.”

paus dan worden afgezet. Hij prijst dan ook het volk, dat eertijds paus Constantinus van zijn priesterlijken zetel heeft verwijderd, en eveneens looft hij keizer Hendrik III, die Benedictus IX, Sylvester III en Gregorius IV afzette en Clemens II in hunne plaats tot stedehouder van Christus verhief. Alleen erkent hij dat de priesterlijke macht het in waardigheid wint van de koninklijke en de paus het recht heeft den ketterschen en onverbeterlijken vorst af te zetten. Doch daartegenover zegt hij ook dat de paus door een concilie, dat geheel het christenvolk vertegenwoordigt, kan worden afgezet, ja dat dit geschieden kan door het college van kardinalen, *op verzoek van den koning*.

Maar van niet minder beteekenis was het optreden, zoowel in den strijd van Bonifacius met Philips, als in dien van Johannes met Lodewijk, van den franciscaner Willem van Occam den princeps nominalium¹⁾. Krachtig bestrijdt hij de verschillende argumenten, die voor de vereeniging van de geestelijke en wereldlijke macht in één persoon worden aangevoerd. Tegenover het beroep op Matt. 16 : 18 plaatst hij de opmerking, dat hier geen absolute macht kan bedoeld zijn. Deze zou zelfs gevaarlijk voor den paus zijn, omdat zij zijn hoogmoed zou prikkelen, en ook gevaarlijk voor de onderdanen, die tot verzet zouden worden gedreven. Die woorden over het binden en ontbinden hebben dan ook alleen betrekking op het sacrament van de boete. Het „weid mijne schapen” en „Ik geef u de sleutels van het hemelrijk” bewijzen dat deze macht beperkt is tot het geestelijke. Het woord van Jeremia (1 : 10) stelt hij ook ter zijde 1^e omdat Jeremia geen priester maar profeet was; 2^e omdat hij zichzelf nooit dergelijk gezag heeft toegekend; 3^e omdat men de beginselen van de oude wet niet moet toepassen op de nieuwe. Eindelijk is 1 Cor. 6 : 3a niet alleen op pausen en priesters, maar op alle geloovigen, leeken en priesters van toepassing.

Daarna bestrijdt hij de argumenten, die ontleend worden aan wet en historie. Wat de eerste betreft, zegt hij dat het priesterschap in het algemeen onder de nieuwe bedeeling een veel geestelijker karakter draagt dan onder de oude. Men beweert wèl dat de oude het zinnebeeld is der nieuwe en dat de paus dus in vergelijking met den keizer moet zijn wat de priester was in vergelijking met den koning. Doch deze redeneering gaat niet op, gelijk hieruit blijkt, dat men de oude bedeeling dan in alles zou moeten volgen, ook b.v. in de besnijdenis of in de toekenning van het recht aan de priesters om de wapenen te dragen en bloed te vergieten, wat niemand doet, juist omdat de nieuwe bedeeling een veel geestelijker karakter draagt. Maar afgezien van deze algemeene waarheid, was de priester onder de oude bedeeling niet meer dan de koning. Het veel

¹⁾ Vooral komen hier in aanmerking zijne „Octo quaestiones super potestate et dignitate papali” en het derde deel van zijn „Dialogus” handelende over „de potestate papae, consiliorum et imperatorum.”

gebruikte voorbeeld van Samuel tegenover Saul gaat niet op. Ten eerste toch was Samuel geen priester, maar richter; ten tweede gehoorzaamde hij aan een speciaal bevel van God, hetzij hij Saul wijdde hetzij hij hem afzette; en ten derde zette hij Saul zelt niet af, maar deelde hij aan het volk mede dat God hem had afgezet. Ook het beroep op Totila, die voor den heiligen Leo terugtrok, verwierpt hij, want Totila deed dit niet voor Leo als zijn tijdelijken superieur, maar als voor een heilig man. Ook heeft Constantijn nooit zijne macht aan de kerk overgegeven en evenmin zijne eigen macht daarvan ontvangen. Veeleer is het feit dat hij haar privileges en goederen gaf, het bewijs dat hij zich als haar meester beschouwde. Justinianus heeft zich zelfs als het hoofd der kerk beschouwd; hij maakte wetten voor de geestelijken en legde de kerk het verjarings-instituut op. Verder poneert Occam de stelling dat Jezus, voor zoover hij mensch was, nooit volle macht over de tijdelijke dingen heeft bezeten, en — voegt hij er bij — zelfs zijne geestelijke macht niet geheel en al aan Petrus heeft geschonken, b.v. Petrus kreeg niet de macht om sacramenten in te stellen. Eindelijk werpt hij verschillende theses op, die voor de verhouding tusschen staat en kerk van verstrekkenden aard zijn. Zoo deze: de superioriteit van de ziel boven het lichaam verhindert dit laatste niet geheel zelfstandige functies uit te oefenen. Met andere woorden: de staat heeft deze, al staat de kerk ook hooger. Verder: de paus is slechts vrij ten aanzien van de wetten, die hij zelf uitvaardigt, en van die, welke concilies en keizers maken, voor zoover zij zijne eigene macht raken. Maar aan het positieve recht, dat de rechten en vrijheden van de onderdanen regelt, is ook de paus onderworpen. Eindelijk ontwikkelt Occam gedachten, die ons onwillekeurig herinneren aan de hervormingssfeer, als hij zegt dat men den paus slechts moet gehoorzamen in dingen, die voor het zieleheil noodzakelijk zijn en dat de beoordeeling of zij dit zijn, slechts toekomt aan het eenvoudige, vroom gemoed. Want allen, die onderwezen zijn in de goddelijke wet, kunnen daarover oordeelen, hetzij zij onderdanen of heerschers, wereldlijke of religieuze personen, armen of rijken zijn. Wanneer de paus dwaalt, zijn de wijze menschen, wie zij ook zijn, verplicht zich tegen hem te verzetten. Echter nog merkwaardiger is het dat Occam, in naam van de vrijheid, tegen de absolute macht van den paus opkomt. Hij doet dit in den bekenden *Dialogus*, als hij zegt: „Indien het waar was, dat de paus eene zoodanige machtsvolheid bezat, zouden alle christenen slaven zijn en zou niemand vrij zijn; allen zouden de slaven wezen van den priester-souverein, die over den keizer, de koningen, de prinsen, en alle leeken, en alle christenen, met betrekking tot hunne personen en goederen, zooveel macht zou bezitten als nooit een wereldlijk hoofd over een slaaf heeft kunnen hebben. Dit nu gaat vierkant in tegen Christus, die ons niet slechts van de dienstbaarheid der wet, maar van alle daarmede gelijkstaande dienstbaarheid heeft verlost.”

Op deze wijze ondermijnde Occam de wereldlijke macht van den paus. Hij had recht tot Lodewijk den Beier in zijn strijd met genen te spreken : „Verdedig gij mij met uw zwaard en ik zal u met mijn pen verdedigen.”

In dienzelfden tijd verscheen ook een kort geschrift, mede op naam van Willem van Occam geplaatst, dat sprekend den strijd aangeeft, waarom het tusschen de Bonifaciussen en Johannessen eenerzijds en de Philipsen en Lodewijks anderzijds ging. Wij bedoelen den dialoog tusschen een geestelijke en een soldaat¹⁾.

Een geestelijke ontmoet een soldaat en begint tegenover hem te zuchten over den toestand van de kerk. Hij klaagt er over dat de wereldorde wordt omgekeerd, het recht wordt begraven, de wetten worden veranderd en de rechten met voeten worden getreden. Met tijnen humor merkt de soldaat daartegen op, dat hij die verheven taal niet goed begrijpt, omdat hij maar een leek is en in zijne jeugd maar weinig heeft gestudeerd. Hij verzoekt daarom dat de geestelijke tegenover hem eenvoudiger spreke.

En nu klaagt de geestelijke dat hij in zijn tijd de kerk in hooge eer bij koningen, prinsen en edellieden heeft gezien, maar haar tegenwoordig ten prooi ziet aan allerlei menschen, en men alles van de geestelijken eischt zonder hun iets te geven. Ja, hij gaat nog verder en jammert dat men hun hunne goederen ontnemt, hunne rechten vertreedt en hunne vrijheden vernietigt. Bijtend antwoordt de soldaat daarop, dat hij niet begrijpt welke die rechten zijn en dat hij zijn lachen niet had kunnen bedwingen, toen hij onlangs de bewering van Bonifacius hoorde dat hij boven alle aardsche machten was verheven. Het is wèl gemakkelijk dat men slechts behoeft neer te schrijven dat men een zeker recht heeft om het te doen gelden. Voor dien paus is het verlangen naar een recht hetzelfde als dat bezit zelf. Wèl aardig bedacht !

De geestelijke antwoordt daarop natuurlijk dat de paus, als plaatsvervanger van Christus, alle macht heeft die Deze bezat. De soldaat ontkent dit en maakt bovendien onderscheid tusschen den tweeërlei staat van Christus, dien zijner vernedering en dien zijner verhooging, om dan de slotsom te trekken dat Petrus slechts plaatsvervanger is van Christus, den mensch geworden Zoon Gods. Verschillende teksten worden daarbij aangehaald, als : „Mijn koninkrijk is niet van deze wereld” (Joh. 18 : 36) ; „Want ook de Zoon des menschen is niet gekomen om gediend te worden, maar

¹⁾ Dit geschrift werd in 1808 te Londen herdrukt. Men gist dat het oorspronkelijke boekske in het oud-engelsch is geschreven. Zie in de *Monarchia S. Romani imperu sive Tractatus de iurisdictione imperiali sen regia ac pontificia seu sacerdotali . . . studio Melchioris Goldusti Haiminifeldii*, Hannover 1612. Ton. 1, bldz. 13—17 onder den titel : „Disputatio super potestate praelatis ecclesiae atque principibus terrae commissa.”

om te dienen" (Marc. 10 : 45a) ; „Wie heeft mij tot een rechter over ulieden gesteld" (Luc. 12 : 14) ; om aan te toonen dat Christus in zijne menschwording aan geen aardsche macht heeft gedacht, en dat de paus als zijn plaatsvervanger zich derhalve deze niet mag toeëigenen. En de soldaat voegt er aan toe, dat indien de paus dezelfde macht zou hebben als Christus en als God, hij alle goederen aan de geloovigen, naar zijne verkiezing, zou kunnen ontnemen, omdat God op alles recht heeft.

Nog meer voorbeelden haalt de soldaat aan om de ongerijmdheid van de redeneeringen in het licht te stellen, waarmede men het recht van den paus op de wereldlijke macht wil bewijzen. Men zegt dat hij om te kunnen beoordeelen wat al of niet zonde is, het onderscheid moet kennen tusschen recht en onrecht, en men tot die kennis alleen kan komen door zich te mengen in tijdelijke aangelegenheden. Maar tot welke dwaze conclusies leidt die redeneering ? De soldaat haalt een voorbeeld aan. De kerkelijke macht beslist over huwelijkskwesties. Nu eisch ik een ertenis, in naam mijner vrouw, dus ten gevolge van mijn huwelijk op. Er is derhalve bij dien eisch een nauw verband tusschen mijn huwelijk en mijn erfrecht. Moet ik nu bij de geestelijkheid komen pleiten voor mijn erfdeel, omdat er zulk een nauw verband tusschen mijn huwelijk en mijn erfrecht bestaat ? 't Is te dwaas om er aan te denken. En toch is dit de consequentie van de opgezette redeneering, dat de paus om te kunnen beoordeelen wat al of niet zonde is, in alle tijdelijke zaken zijn hand moet kunnen steken.

„Indien de paus meester van alles is, is de bisschop meester van zijn diocese, en mijn pastoor meester van mijn land."

Later neemt het gesprek een meer scherpe wending. De soldaat brengt den geestelijke onder het oog, dat de tijdelijke goederen, die hij en de zijnen bezitten, hun alleen door de voorgeslachten zijn toebedeeld of heden ten dage zijn gegeven, ook om ze te wijden aan den dienst des Heeren. Maar — zoo verwijt hij hem — gij besteedt die rijkdommen voor uwe behoeften, terwijl gij ze moest uitdeelen in aalmoezen en in werken der barmhartigheid onder de armen. Is het nu niet billijk dat men de soldij ontnemt aan hem, die niet wil dienen en dat de leenman, die ontrouw is aan zijn leeneed, van zijn leengoed wordt beroofd ? Gij klaagt er niet over dat uwe kerkelijke goederen in handen komen van uwe neven, van uwe ouders, en soms zelfs van zeer onfatsoenlijke menschen. Maar gij vindt het ondraaglijk, als de koning een deel opeischt voor uw welzijn en de verdediging der goederen ! Wanneer de hand van den koning eens ontbrak, waar zou uwe zekerheid zijn ? Zijne hand is uw schutsmuur ; het brood des konings uw brood ; het welzijn des konings uw welzijn. Welnu — en hier bereikt de scherpte haar toppunt — indien de koningen en prinsen u op hunne kosten moeten verdedigen en zich voor u in doodsgevaar bewegen, terwijl gij rustig slaapt, de fijnste gerechten gebruikt, de beste wijnen drinkt en de weelde-

rigste bedden beklimt, zoo zijt gij de eigenlijke heerschers over de prinsen en koningen en zijn zij slechts slaven."

Scherp werd aldus de verhouding tusschen staat en kerk geteekend, gelijk menig geestelijke haar wenschte.

Het is duidelijk hoe beslist al deze schrijvers stonden aan de zijde van Philips en Lodewijk. Principieel kozen zij partij voor deze beiden en ondermijnden zij mede de grondslagen van het gebouw, dat met groot beleid door Gregorius VII en Innocentius III eenmaal was opgetrokken en dat de trotsche Bonifacius VIII en de niet minder hoogmoedige Johannes XXII hadden gemeend door overmoedig optreden te kunnen versterken.

Niet minder heeft tot die ondermijning medegewerkt de beroemde florentijnsche dichter, de moedige Ghibellijn, door Bonifacius als weinigen gehaat, door Karel van Valois verbannen en daarna in zijne vurige verwachting dat Hendrik VII het keizerdom tot vernieuwde glorie, ja tot wereldheerschappij, opvoeren zou, bitter teleurgesteld. Wij bedoelen Dante of Durante Alighieri (1265—1321), den schrijver van „De Monarchia", libri tres. In zijn onsterfelijk gedicht „de Hel" wordt Bonifacius aangeduid als „het hoofd der farizeërs onzer tijden", ja nog erger, als de paus die de schoone vrouwe, namelijk de kerk, in wulpschen gloed geschaakt heeft en geschonden. Daarom wacht hem eene plaats in den achtsten hellekring, de folterplaats der simonieten, waar een vlam kwelt „zoo gloeiend als scharlaken".

Dante's ideaal is een keizer als wereldmonarch, die in de stad Rome resideert en van daar uit ten goede van de menschheid werkt. Zijn eerste boek bepleit de wenschelijkheid dier ééne, ondeelbare wereldmonarchie. Het tweede behandelt het recht van het romeinsche volk op die wereldheerschappij. En het laatste handhaaft de afhankelijkheid van het romeinsche keizerdom, uitsluitend van God en niet van den paus.

Het zijn grootsche idealen, die Dante koestert. De menschheid heeft van God de opdracht ontvangen haar denkvermogen te ontwikkelen en te sterken. Daarin ligt haar geluk. Maar voor dien arbeid, die haar heil waarborgt, is de vrede onontbeerlijk. Wereldvrede is dus het allereerste wat de menschheid tot haar geluk behoeft. Maar tot het vestigen en bewaren daarvan is een wereldheerscher noodig. En nu slaat hij van dit standpunt zijne vleugels uit en beschrijft hij de wereldmonarchie, waarin de noordelijke en zuidelijke volken zijn vereenigd. Maar niet zóó dat hunne eigenaardigheden wegvallen. Integendeel, elk volk behoudt zijne eigen wetten, die ontleend zijn aan zijn bijzonderen aard, maar het geheel staat onder één hoogste wet en onder één gemeenschappelijk opperste hoofd, den keizer. En deze is natuurlijk daarbij geteekend in eene ideëele gestalte.

Vervolgens wordt ons in het tweede boek het recht van het romeinsche volk op die wereldheerschappij beschreven. Hij grondt

dit op het feit, dat de romeinen in den wedstrijd der volkeren om de wereldheerschappij de overwinning hebben behaald. Die zege is een soot godsgericht geweest, eene uitspraak Gods aan wiens zijde het recht was. Daarbij identificeert hij het Rome van de middeleeuwen met het oude Rome, welks glorie hij op schoone wijze schetst, om dan de tegenstanders van het door hem gekoesterde keizer-ideaal in Italië te brandmerken als vorsten die beraadslagen tegen den Heer en zijn gezalfde (Ps. 2 : 2) en allen, die de door hem geteekende wereldmonarchie wenschen, toe te roepen: „Laat ons hunne banden verscheuren en hunne touwen van ons werpen” (vs. 3).

En dan komt ten slotte de uiteenzetting dat het keizerdom niet afhankelijk is van het pausdom, maar onmiddellijk van God. Dante weet zich daarbij de vrome zoon der kerk (pius in Christum, pius in ecclesiam). Wel geeft hij toe dat de keizer in enkele opzichten beneden den paus staat en dezen eerbied moet bewijzen, gelijk de zoon dit den vader doet, maar tevens bestrijdt hij principieel de beschouwing van paus en keizer, als zoon en maan. „Wij zijn aan den paus niet verschuldigd, wat aan Christus, maar zijn hem alleen verschuldigd, wat aan Petrus toekomt.” Zelfs kant hij zich scherp tegen hen die de kerkelijke overleveringen voor den grondslag van geloof en leven beschouwen. De decretalen staan beneden de besluiten der concilies en de geschriften der kerkvaders, en deze op hun beurt beneden de heilige schrift. Deze en deze alleen is richtsnoer voor geloof en leven. De overlevering verleent niet haar gezag aan de kerk, maar omgekeerd de kerk aan de overlevering. En nu is het zaak, te onderzoeken, waaraan de kerk zelf haar gezag ontleent.

Ademen wij hier niet in de sfeer der reformatie? Ja, wordt in dit geschrift niet sterk de grondslag ondergraven, waarop niet alleen het gebouw van het pausdom, maar dat der geheele roomsche kerk rust? Bonifacius en Dante zijn principieele tegenstanders van elkander. Het ging tusschen hen beiden om de allesbeheerschende tijd-vraag: „Wie zal den godsstaat op aarde vestigen: de paus of de keizer?” Of liever om de straks in breede kringen naar voren komende geloofsvraag: „Is het gezag der kerk voor den christen al of niet het hoogste gezag op aarde?”

Tusschen deze twee beschouwingen was en is geen vergelijk mogelijk. De ééne moest uitloopen op verheerlijking, de andere op vernietiging van een wereldbeheerschend pausdom.

Maar tegenover mannen als Johannes van Parijs en Dante Alighieri, die deze gedachten ontwikkelden, stonden lijnrecht anderen, die betoogden dat de kerkeene directe macht over den staat heeft. Wij denken aan Jacques van Viterbo, gunsteling van paus Bonifacius en van Karel II, koning van Napels, eerst aartsbisschop te Benevento, later te Napels, die tot de onstuimigste verdedigers behoorde van het pauselijk gezag.

In zijn boek „de regimine christiano”, dat uit twee verhandelingen bestaat, spreekt hij eerst over de kerk. Deze is eigenlijk gezegd een koninkrijk; één, orthodox, universeel, heilig, apostolisch koninkrijk. In het tweede deel behandelt hij de macht van Christus, den koning der kerk, en die van den paus, zijn eersten stedehouder. Hij toont daarin aan dat er verschillende soorten van machten zijn en dat Christus zijn goddelijke macht aan menschen heeft moeten mede te deelen; vervolgens dat die menschen zijn de bisschoppen en vorsten; de bisschoppen, de geestelijke koningen, de vorsten, de tijdelijke of wereldlijke koningen; dat de priesterlijke macht en de koninklijke macht, vereenigd tusschen de handen der bisschoppen, desniettemin verschillend zijn; dat verschillende graden van eer en gezag in 't bijzonder zijn toegekend aan verschillenden hunner, die tegelijk de priesterlijke en de koninklijke macht bezitten en dat één dier bisschoppen het primaat heeft over de anderen; dat er tusschen het geestelijk en wereldlijk koningschap overeenkomst en verschil bestaat; dat, daar de wereldlijke koningen gewoonlijk goddeloos en tyranniek zijn, de geestelijke koningen het recht en den plicht hebben hen te berispen, te straffen en desnoods af te zetten; dat het wereldlijk koninkrijk dan vasal is van het geestelijk koninkrijk; en eindelijk dat de volheid van de priesterlijke en koninklijke macht in eigendom behoort aan den bisschop der bisschoppen, den oppersten gezaghebber over alle gewetens, den gepriviligeerden bestuurder van alle menschelijke zaken. De conclusie van het geheele betoog van Jacques van Viterbo is dan: de oorzakelijke en hoogste macht van den stedehouder van Christus, opvolger van den heiligen Petrus houdt in zich en beheerscht die der bisschoppen en der wereldlijke vorsten, wier lagere macht desniettemin te vergelijken is met de hoogste. Gelijk de volkomenheid van de oorzaak zich kan bevinden in een oorzaak van dezelfde natuur, hoewel zij er niet in haar geheel maar voor een deel in is, zóó is de macht, die woont in den paus, ook in de ondergeschikte priesters, die zijne manier van handelen behouden, zonder dat zij die macht in haar geheel bezitten, doch slechts ten deele. Met betrekking tot de macht van den wereldlijken vorst, deze is te vergelijken met die van den paus, als een oorzaak, waarin de volkomenheid van *de* oorzaak onvolledig is en die niet van dezelfde natuur als in de oorzaak, omdat de wereldlijke vorst alleen, en dan nog maar ten deele de wereldlijke macht heeft.

Met ziet hoe hier de volkomen onderworpenheid van bisschoppen en koningen aan den stedehouder van Christus, den opvolger van den heiligen Petrus wordt geleerd met al de strengheid eener logische bewijsvoering, met de nauwgezetheid en het schoolsche taaleigen van de Parijsche canonicen.

Niet minder echter dan Jacques van Viterbo, traden onder de verdedigers van 's pausen wereldlijke macht naar voren Aegidius Romanus, dien wij reeds noemden, en Augustinus Triumphus.

Eerstgenoemde toont zich in zijn geschrift: „De ecclesiastica sive de summi pontificis potestate” een overtuigd aanhanger van de wereldheerschappij van den paus¹⁾. Bij den geweldigen strijd tusschen Bonifacius en Philips had hij zich steeds beslist aan de zijde van eerstgenoemden geschaard. Zelfs was hij, tegen het bevel van het fransche parlement naar Rome getrokken om het concilie aldaar in 1302 bij te wonen. Hoogstwaarschijnlijk had hij ook een belangrijk aandeel gehad in de samenstelling van de bul „Unam sanctam”. Op onderscheiden wijze pleit hij dan ook in zijn geschrift voor de stelling, dat de paus de hoogste geestelijke macht is, waaraan ieder, ook de staat, is onderworpen.

„Gelijk in het heelal de lichamen van minder waarde door die van hooger waarde worden beheerscht en de doode stof door de levende stof, zoo worden onder de christenvolken de machthebbers over tijdelijke zaken bestuurd door die over geestelijke zaken en derhalve vooral door den stedehouder van Christus, die onder hen de eerste plaats inneemt. De paus heeft volgens Aegidius twee zwaarden, waarvan hij het eene niet gebruikt, maar ter beschikking van anderen stelt²⁾. Aan dit laatste ontleent hij zijne macht over hen, die het zwaard hanteeren. Aan den eenen kant nu moet de paus toezien dat het wereldlijk gezag beoefent de „ars disponendi materiam ad dispositionem ecclesiasticae potestatis”, en aan den anderen kant moet hij het rechtsgebied der koningen ontzien. Evenals God het bestuur heeft over de wereld, maar haar bindt aan bepaalde wetten, zoodat, indien er geen hooger belang in het spel komt, alles gewoon verloopt, zoo heeft ook de paus wél de algemeene beschikking over de tijdelijke dingen, maar moet ook hij zich houden aan de wet die nu eenmaal is vastgesteld, tenzij

¹⁾ In 1858 is dit geschrift ontdekt door Chr. Jourdan en in het Journal général de l'instruction publique van 24 en 27 Februari van dat jaar in hoofdzaak gepubliceerd onder den titel: „Un ouvrage inédit de Gilles de Rome, précepteur de Philippe le Bel en faveur de la Papauté.” De Italianen Oxilia en Boffito gaven het in 1909 in zijn geheel uit onder den titel: „Un trattato inedito di Egidio Colonna.”

²⁾ Dicebatur quidem, quod hi duo gladii sic se habent, quod unus respicit animam et alius respicit corpus. Sed cum corpus habeat hanc unionem et hunc ordinem ad animam quod semper de jure sibi debet esse subjectum et ab hoc jure et ab hoc debito quamdiu vivit corpus numquam potest absolvi, ideo in hominibus bonis sicut est de jure sic est de facto quod toto posse conantur corpus subijcere animae et carnem spiritui eodemque modo se habent in his gladiis, quia gladius materialis de jure debet esse subjectus spirituali et ab hoc jure et ab hoc debito non potest absolvi. Et sicut boni homines habent corpus subjectum animae, mali autem non habent, sic bene principantes secundum secularum potentiam sunt subjecti sacerdotio et potissime S. Pontifici quod si rebellent, non bene principentur. Zie Oxilia en Boffito, bldz. 24.

hoogere belangen op het spel staan, namelijk aan de wet, dat de wereldlijke macht hare eigen rechten uitoefent. De tijdelijke dingen staan indirect onder de wereldlijke macht en in hooger zin onder de kerkelijke, die tusschenbeide treedt, wanneer er een kwaad bij is betrokken dat de zielen benadeelt ¹⁾. Tot zoover Aegidius, die hierin als het ware een commentaar op de bul „Unam sanctam” gaf.

De ander, Augustinus Triumphus, één der kundigste en vroomste leden der augustijnerorde, en meest vertrouwde raadgever van Karel II, den koning van Napels, schreef een groot werk, getiteld : De potestate ecclesiastica”, waarin de *onmiddellijke* macht van de kerk in wereldlijke zaken met talent werd verdedigd. Hij ging dus nog verder dan Aegidius. Volgens Triumphus kunnen de vorsten zonder uitzondering worden afgezet, wanneer daartoe naar het gevoelen van den paus reden bestaat. Zonder pauselijke machtiging mag door geen hunner eenige wet van beteekenis worden gemaakt. Zij moeten eenvoudig in het spoor gaan, dat de paus hun voor- teekent. Ja, zijn oordeel in staatkundige zaken is zóó absoluut, dat daarvan zelfs geen beroep op God openstaat. Want een rechterlijke uitspraak van hem is een uitspraak van God. Dit was de consequentie van de leer van den franschen jurist Zenzelinus : „Dominus Deus noster Papa” en van de uitspraak van Triumphus zelf, dat 's pausen macht is oneindig, alvermogend, onbegrijpelijk ²⁾. Elke vorst was alzoo bloot uitvoerder van den wil van den paus.

Weder lijnrecht tegenover hen stonden mannen als Enghelbert, abt van Admont, die zijn : „De ortu et fine romani imperii” en Rudolf Colonna, die zijn : „De translatione imperii” schreef, maar vooral de geesteskinderen van den bekenden wijsgeer Willem van Occam, die een tijdlang te Parijs onderwijs gaf, waar zij hem leerden volgen, namelijk Marsilius van Padua († na 1342) ³⁾ en Johannes van

¹⁾ Judex ergo civilis habet hujusmodi jurisdictionem propter malum quod possunt temporalia inferre corporibus; ecclesia vero propter malum quod possunt inferre animis; sed cum malum animae sit periculosius quam corporis et cum anima sit superior corpore, immediata jurisdictio quam habet ecclesia super temporalia est superior et excellentior quam sit jurisdictio civilis iudicis vel cujuscumque domini saecularis. Jurisdictio ergo temporalium sed jurisdictio temporalium immediata et executoria competit ecclesiae non simpliciter sed propter denuntiationem criminis vel propter aliquod aliud.

²⁾ De potestate ecclesiae. Praef. ad Ioann. XXII.

³⁾ Het standpunt van Marsilius verklaart zich eenigermate hieruit, dat hij van burgerlijke afkomst en niet zooals de meeste domheeren van adel was. Voordat hij seculier geestelijke werd, was hij arts en als zoodanig in dienst van Lodewijk de Beier. De volledige titel van het geschrift van hem en Johannes van Ianduno luidt : Adversus usurpatum Romani pontificis jurisdictionem Marcelli Patavini de re Imperatoria et Pontificia liber qui *Defensor pacis* inseribitur. Ad invicissimum et constantissimum Imp. Caes. Ludovium Bavarium a tribus romanis Pontificibus indigna perpressum.

Ianduno († na 1338). Samen gaven zij het bekende geschrift uit „Defensor pacis”, omstreeks 1324. Het gaat van de gedachte van Dante uit dat vrede en eendracht de hoogste goederen der menschelijke samenleving zijn en wijst het pausdom, dat er telkens op uit is, zich wereldlijke macht toe te eigenen, als verstoorder des vredes aan. Het is zelfs verbazingwekkend, welk een besliste toon van verzet hier tegen het pauselijk absolutisme wordt aangeslagen. Daarbij zweven den schrijvers de aanmatigheden van Bonifacius VIII tegenover Philips, van Clemens V tegenover keizer Hendrik, en van Johannes XXII tegenover Lodewijk den Beier duidelijk voor den geest.

Aan geen priester, hetzij bisschop, hetzij paus, komt eenig wereldlijk bestuur of eenige wereldlijke macht (*jurisdictio coactiva*) toe. Christus heeft zich geplaatst onder den staat. Den keizer betaalde hij schatting. Deze beschikt dus over de tijdelijke goederen en niet de paus. Deze mag ook geen straffen opleggen dan met toestemming van den keizer. De geestelijkheid is geen bevoorrechte stand; de geestelijken zijn burgers en aan de jurisdictie van den vorst onderworpen. Deze laatste benoemt de geestelijken, oefent toezicht uit over hun werk, zet hen af, bepaalt hun aantal en beschikt over het kerkegoed. Slechts datgene wat voor de uitoefening van hun geestelijk ambt noodzakelijk is, mag de kerk naar Christus' wil bezitten; niet het eigendomsrecht, maar slechts het vruchtgebruik der goederen staat hij hun toe „*solum usumfructum ad suae vitae et pauperum sustentationem*”. Op de vraag wie als juridisch persoon subject is van het kerkegoed antwoordt hij: „*legislatoris esse aut ejus vel eorum qui per legislatorem deputati sunt*”. Het overtollige kan de staat „*auctoritate propria, nulla obstante contradictione*” nemen. De geestelijkheid heeft slechts het recht het Woord en de sacramenten te bedienen. Zij beschikt alleen over geestelijke wapenen, overtuiging, vermaning en bestraffing.

Alle priesters, welken naam zij ook dragen, staan in geestelijke macht en waardigheid gelijk. In den apostolischen tijd waren presbyters en bisschoppen niet van elkander onderscheiden. Ook onder de apostelen bestond geen rangorde. Een primaat van Petrus kent het N. T. niet. Slechts met het oog op uitwendige kerkebelangen kan een zekere rangorde soms nut hebben, maar deze wordt dan in het leven geroepen *jure humano*, en nooit *jure divino*. Naar luid der Heilige Schrift bezit de kerk slechts één hoofd en één geloofsgrond — en dat is Christus, en geen apostel, bisschop of priester (I Cor. 3 : 11) „*Caput ecclesiae simpliciter et fidei fundamentum, Dei ordinatione immediata, secundum scripturam — unicum est Christus ipse*”. De hoogste kerkelijke autoriteit op aarde is de algemeene kerkvergadering, waarin niet alleen priesters, maar ook degelijke en bijbelkundige leken zitting en stem moeten hebben. De macht om haar bijeen te roepen, en hare besluiten kracht te

geven, bezit uitsluitend de soevereine wetgever (*legislator superiore carens*). Want deze heeft alleen dwingende macht. Hij beroept zich bij de ontkenning van het recht van den priester om te dwingen op 2 Tim. 3 : 16 : „Al de Schrift is van God ingegeven, en is nuttig tot leering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing, die in de rechtvaardigheid is,” waar de apostel dus niet zegt, dat zij ingegeven is om te dwingen en om te straffen. Met ingenomenheid herinnert hij dan ook aan het woord van Chrysostomus: „Men brengt een dwalende niet te recht door dwang”. Trouwens — het zou niet aangaan den paus het recht te geven eene kerkvergadering uit te schrijven, omdat hij of zijne kardinalen wel eens daden kunnen verrichten, die zulk eene vergadering noodzakelijk maken, en hij haar daarom niet zou wenschen. Het sterkst echter komt wèl de zelfstandigheid van den staat nevens de kerk in dit geschrift uit, als de schrijvers betoogen dat de wetgeving uitsluitend staatszaak is. Want de wet is eene ordening voor de menschelijke gemeenschap en berust op den volkswil. De *universitas civium* maakt haar en geeft haar gezag. De pausen kunnen daarom geene wetten geven noch zich aan de bestaande wetten onttrekken. Ook eene excommunicatie die zich daartegen richt, is ongeoorloofd. Eveneens is de rechtspleging zuiver staatszaak. En als geestelijke rechtbanken worden toegelaten, moet toch altijd appèl op de rechtspraak van wege den staat open staan. En het opleggen van een burgerlijke straf op dwaalleeraars komt alleen den staat toe, die daarbij al of niet vonnist op grond van de burgerlijke wetgeving. Hij heeft zelfs het recht pausen te bestraffen en af te zetten.

In dit stelsel is de staat een volkomen zelfstandige macht.

Men zou zelfs kunnen zeggen : legde Thomas Aquinas de opperheerschappij over den staat in de handen der kerk; verleende Dante deze aan den keizer, Marsilius van Padua trad op als verdediger der volkssouvereiniteit. De zelfstandige staat is er om het volk.

Natuurlijk is het dat geen goed roomschgezinde vrede kon hebben met deze leeringen. Paus Clemens VI getuigde zelfs, dat hij nooit van een erger ketter had gelezen dan van dezen Marsilius van Padua. Diens leeringen tastten immers het wezen der roomsche kerk aan. Doch ook waren er zeer velen die zich met de op de spits gedreven *potestas directa* der kerk in wereldlijke zaken niet konden vereenigen. Zij deinsden terug voor de consequentie als zou, met de verschijning van Christus, de regeermacht van alle vorsten op de kerk overgegaan zijn en gene thans in den paus, als stedehouder van den hoogsten en eenig waren koning Christus, zijn belichaamd. Onder hen behoorde de beroemde polemist Robert Frans Romulus Bellarminus (1542—1621), eerst professor in de theologie, daarna kardinaal, later aartsbisschop van Capua, wellicht de bekwaamste godgeleerde van de orde van Loyola. In zijn beroemd geworden boek : *De pontifice romano*” behandelt hij in het vijfde deel, den *Tractatus de*

potestate Summi Pontificis in rebus temporalibus, de verhouding van de kerk tot den staat.

Volgens hem bestaan er hieromtrent drie stelsels. Het eerste is dat van mannen als Augustinus Triumphus, die den paus zoowel in kerkelijke als staatkundige zaken de volle macht over geheel de wereld geven, omdat hij de plaatsvervanger op aarde is van Hem, die gezegd heeft : „Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde”. Bellarminus verwerpt die leer. Even weinig wil hij weten van het stelsel van Bonifacius VIII, namelijk van de leer der twee zwaarden. Beide stelsels keurt hij af.

Uitvoerig toont hij aan, dat de teksten, die men ter verdediging van de wereldlijke macht van den paus aanvoert, slechts geestelijke beteekenis hebben en daarom hierop niet van toepassing zijn. De kerk heeft niet de sleutels van het aardsche rijk ontvangen; de paus is niet de vertegenwoordiger van Christus als God, maar van Christus als mensch. Als zoodanig nu had Christus geen tijdelijke macht noch door opvolging noch door keuze noch door verovering noch door speciale besenikking van God. Veeleer kwam Hij om den smaad der wereld en de heerschappij der zonde te dragen. De kerk heeft dan ook onmogelijk van Christus eene tijdelijke macht kunnen erven, daar Hij deze zelf nooit heeft bezeten. Zelfs heeft zij de geestelijke macht, die Hij bezat, nooit verkregen, zooals die om sacramenten in te stellen, wonderen te doen, de zonden te vergeven zonder biecht. Aldus bestrijdt Bellarminus de directe macht van den paus en van de kerk in wereldlijke zaken. Het bezit van den kerkelijken staat en de wereldlijke heerschappij van bisschoppen berusten volgens hem niet op goddelijk, maar op menschelijk recht.

Komt hij aldus op tegen de *directe* macht van paus en kerk in wereldlijke zaken, des te vuriger verdedigt hij hunne *indirecte* macht. Zij hebben geen onmiddellijke, universeele macht over de christelijke vorsten, maar wèl kent hij hun het recht toe om, wanneer het hun noodzakelijk voorkomt, omdat het geestelijk belang dit eischt, tusschen beide te komen. De paus heeft dus niet hetzelfde recht over de vorsten als over de bisschoppen: hij kan genen niet afzetten gelijk dezen. Maar op dezen regel is ééne uitzondering: hij kan het, als het heil der zielen zulks eischt.

Hij gaat bij het ontwerpen van dit derde stelsel uit van de stelling, dat de verhouding van de burgerlijke tot de geestelijke macht is als die van het lichaam tot de ziel. Vleesch en geest nu zijn als twee gemeenebesten, die zoowel gescheiden als vereenigd kunnen zijn. Het vleesch heeft zintuigen en begeerlijkheid, die in eigen sfeer tot bepaalde daden leiden, en waarvan het eenig einddoel de gezondheid en de goede gesteldheid van het lichaam zijn. De geest heeft verstand en wil, die ook in eigen sfeer tot bepaalde daden leiden en waarvan het eenig einddoel de gezondheid en de volmaaktheid van de ziel zijn. Vleesch zonder ziel leeft in de dieren, geest zonder

vleesch in de engelen. Hieruit blijkt dat dáár de geest niet bestaat om het vleesch, noch het vleesch om den geest. Vereenigd vinden wij beide alleen in den mensch ; zij vormen bij hem den éénen persoon. Er is daarbij eene zekere ondergeschiktheid van het een aan het ander ; het vleesch is de mindere, de geest is de meerdere. Nu laat de geest zich wèl niet in met de actie van het vleesch en laat hij dit ongestoord werken, gelijk het in de dieren werkt, maar hij treedt desniettemin gebiedend en straffend op, zoodra het vleesch handelt tegen de belangen van den geest. Zoo noodig worden zelfs aan het vleesch het vasten en andere onthoudingen opgelegd, al leiden deze tot eenige verzwakking van het lichaam. De tong wordt gedwongen om niet te spreken, het oog om niet te zien. Op denzelfden grond gebiedt de geest aan het lichaam datgene, wat noodig is voor het einddoel van de ziel. Zelfs legt hij soms het vleesch op, zichzelf en al het zijne op te offeren, gelijk blijkt bij de martelaren. Eene dergelijke verhouding nu bestaat tusschen de kerk en den staat. Ook hier onderscheidt hij beide machten scherp.

De kerk heeft van Christus slechts de geestelijke macht verworven. De staatkundige zaken hebben haar eigen, zelfstandige sfeer. Elk van beide heeft zijn eigen doel ; de kerk de eeuwige zaligheid, de staat het tijdelijk welzijn van allen, die tot hem behoren. Elk van beide heeft ook zijn eigen gezaghebbers ; de kerk hare bisschoppen, canons en rechters, de staat zijne overheden, wetten en rechtbanken. Maar juist zooals de geest en het vleesch in den mensch vereenigd zijn, zoo doen het ook in de maatschappij kerk en staat. Zij vormen dáár één lichaam, houden rekening met elkander, en ook bij hen is de lagere, de staat, ten slotte aan de hoogere, de kerk onderdanigheid verschuldigd. Elk van beide laat den ander zijn gang gaan ; in gewone omstandigheden bemoeit de kerk zich niet met den staat, maar zoodra treedt deze niet het geestelijk doel, dat de kerk beoogt, in den weg of laat hij na wat daarvoor noodig is, of de kerk moet optreden met alle middelen, die zij ter bereiking van dat doel behoeft.

Deze middelen kunnen echter slechts zijn van indirecten aard. Want de directe macht van den paus is slechts een geestelijke, geen wereldlijke ; doch krachtens dit geestelijk gezag bezit hij in tijdelijke aangelegenheden indirect de hoogste autoriteit. Een paar voorbeelden kunnen de bedoeling van Bellarminus verduidelijken. De paus beschikt niet over de macht om een vorst af te zetten, zooals hij dit de bisschoppen kan doen, maar hij kan, wanneer hij dit voor het heil der zielen noodig acht, verklaren, dat de onderdanen van een vorst van den eed van trouw ontslagen zijn en de plicht hunner gehoorzaamheid een einde heeft genomen. Zelfs kan hij in zulk een geval den vorst zijne macht ontnemen en die op een ander overdragen. Eveneens staat het in zijne macht om eene burgerlijke wet, die strijdt met het doel der kerk, van hare kracht te berooven en eene andere wet daarvoor in de plaats te stellen. Zoo

vermag hij ook, wanneer het noodig is, het rechtersambt uit te oefenen en door middel van zijne rechtbanken te vonnissen.

Omgekeerd heeft de staat over de kerk geenerlei zeggenschap. Wel is hij daarentegen verplicht haar te beschermen en hare vonnissen uit te voeren. Blindelings moeten de vorsten daarbij aannemen, dat de leer die de bisschoppen en vooral de paven leeren, de eenig ware is. Een oordeel over den godsdienst of over geloofsgeschillen of over kwesties van kerkelijken aard komt hun niet toe. Daarom mogen zij geen concilie bij elkander roepen; daarom mogen zij op zulk eene kerkelijke vergadering niet de hoogste plaats innemen. En zooals in dezen gedachtengang vanzelf spreekt, heeft de overheid geen recht, kerkelijke wetten te maken. Alleen de kerk doet dit en heeft daarbij noch de bevestiging noch de toestemming van de overheid noodig.

Men ziet dat het beeld van de verhouding van geest en vleesch, ook wat de onderdanigheid van het laatste aan den eersten betreft, consequent wordt toegepast.

Al heeft Bellarminus zich dan ook verzet tegen de voorstanders van het stelsel der directe macht van den paus in wereldlijke zaken, feitelijk maakt het zijne daarmede weinig verschil. In het eerstbedoelde toch komt den paus een volledig staatkundige invloed toe; in het laatste kan hij zijn geestelijken invloed uitstrekken tot alle zaken, die door haren samenhang met geestelijke belangen naar zijne meening haar zuiver wereldlijk karakter hebben verloren. Op die manier kan hij zich dus ook een verstrekkend staatkundig gezag verzekeren. Practisch maakt het weinig verschil. Verschillende pausen hebben dan ook, op grond van Bellarminus' theorie, zichzelf het recht toegekend van de afzetting van vorsten, van wetgeving en van rechtspraak. Met het bekende „ratione peccati” werd dit alles dan gedekt.

Zóó worstelden de geesten. Maar de vrienden van Philips den schoone waren daarbij even onverdraagzaam als Bonifacius, woedden tegen tempeliers en joden, overdreven zelfs de beginselen van het canonieke recht en de inquisitie, en waren als juristen onrechtvaardig en wreed. Zij deden vroom om des te sterker te staan in hun strijd tegen 's pausen oppermacht en vóór die des konings. Want de absolute zelfstandigheid, ja de uitsluitende macht van de kroon, was hun levensdoel. Onvoorwaardelijk moest de vroegere afhankelijkheid worden gebroken en de eenheid en zelfstandigheid van Frankrijk worden verzekerd, onder den sceppter van een zoo goed als almachtigen koning. Daartoe diende de trotsche kerkelijke macht te Rome te worden vernederd. Zoo wordt de weg van de middeleeuwen verlaten en breekt zich een andere orde van denkbeelden baan, die ten deele ontleend zijn aan den geest van het romeinsche volk, ten deele aan dien der fransche natie. Zonder het protestantisme voor te bereiden, hebben Dubois en Nogaret op deze wijze krachtig medegewerkt tot den ondergang van het middeleeuwsche pausdom.

Weer langs andere lijnen gingen de dichterlijke idealen van den martelaar van Florence, hoewel ook hij ingaat tegen de geestelijke macht, die alles tot zich wil trekken. Dante wil ook een zelfstandige wereldlijke macht naast de geestelijke. Maar hij maakt zich volkomen los van nationale banden. Hij strijdt voor een wereldmonarchie van den keizer naast die van den paus. Beiden wereldvorsten, ieder op zijn gebied ; de een absoluut vorst zoo goed als de ander ; de menscheid één ondeelbaar gewest met den Duitschen keizer te Rome als voorzitter, die de verpersoonlijking is van de idee van het goede, zoodat onder zijn sceppter de wereld welvaart. En naast dezen wereldlijken imperator in datzelfde Rome die ander, wiens geestelijke zorgen over allen gaan en die als vader op zijn zoon den keizer ten goede inwerkt, zonder nochtans in te grijpen op het terrein, dat dezen toebehoort. Ziedaar zijne idealen ! Ook Dante breekt derhalve met de wereldlijke heerschappij van den paus, maar vervreemdt zich tevens veel meer van het pausdom en het middeleeuwsche roomsch-catholicisme dan Dubois en Nogaret hebben gedaan.

Nog verder gaat Occam, als hij niet slechts schrijft, dat de paus ook onderworpen is aan het positieve recht, dat de rechten en vrijheden der onderdanen regelt, maar bovendien verzekert dat Christus niet de volle macht in geestelijke dingen aan Petrus, en derhalve evenmin aan zijne opvolgers, heeft geschonken. Ja, zelfs dwaalt hij af naar het individueele standpunt der latere hervormers, wanneer hij, bij de erkenning, dat gehoorzaamheid aan den paus plicht is in zaken, die noodig zijn voor het heil der ziel, er in één adem bijvoegt, dat de beoordeeling dier noodzakelijkheid slechts toekomt aan den geloovigen christen zelf. Maar geheel en al gevoelen wij ons reeds op protestantschen bodem, wanneer wij Marsilius van Padua en Johannes Ianduno stellingen hooren verkondigen als deze, dat Petrus geen gezag heeft boven de andere apostelen en Jezus nooit iemand tot zijn stedehouder heeft benoemd, en dat alle priesters gelijk staan. Of ook wanneer wij hen hooren zeggen, dat noch de paus noch de kerk het recht hebben straffen op te leggen, tenzij met verlof van de overheid.

En al deze gevoelens vonden te gereeder ingang bij het zedelijk verval van het pausdom. Het avignonsche pausdom met zijne afhankelijkheid van het Fransche hof en het pauselijk schisma, een parodie op de eenheid der kerk, waren de verwerde ruïnen van het eens zoo schitterend gebouw der middeleeuwen. En de pausen bekommeren zich middelerwijl om de anarchie der geesten niet. Dientengevolge ontglipt de leiding daarvan niet alleen steeds meer aan hun hand, maar straks zelfs voor een groot gedeelte aan de macht van het roomsch-catholicisme.

De reformatie is in aantocht — en met haar straks de zelfstandigheid van den staat.